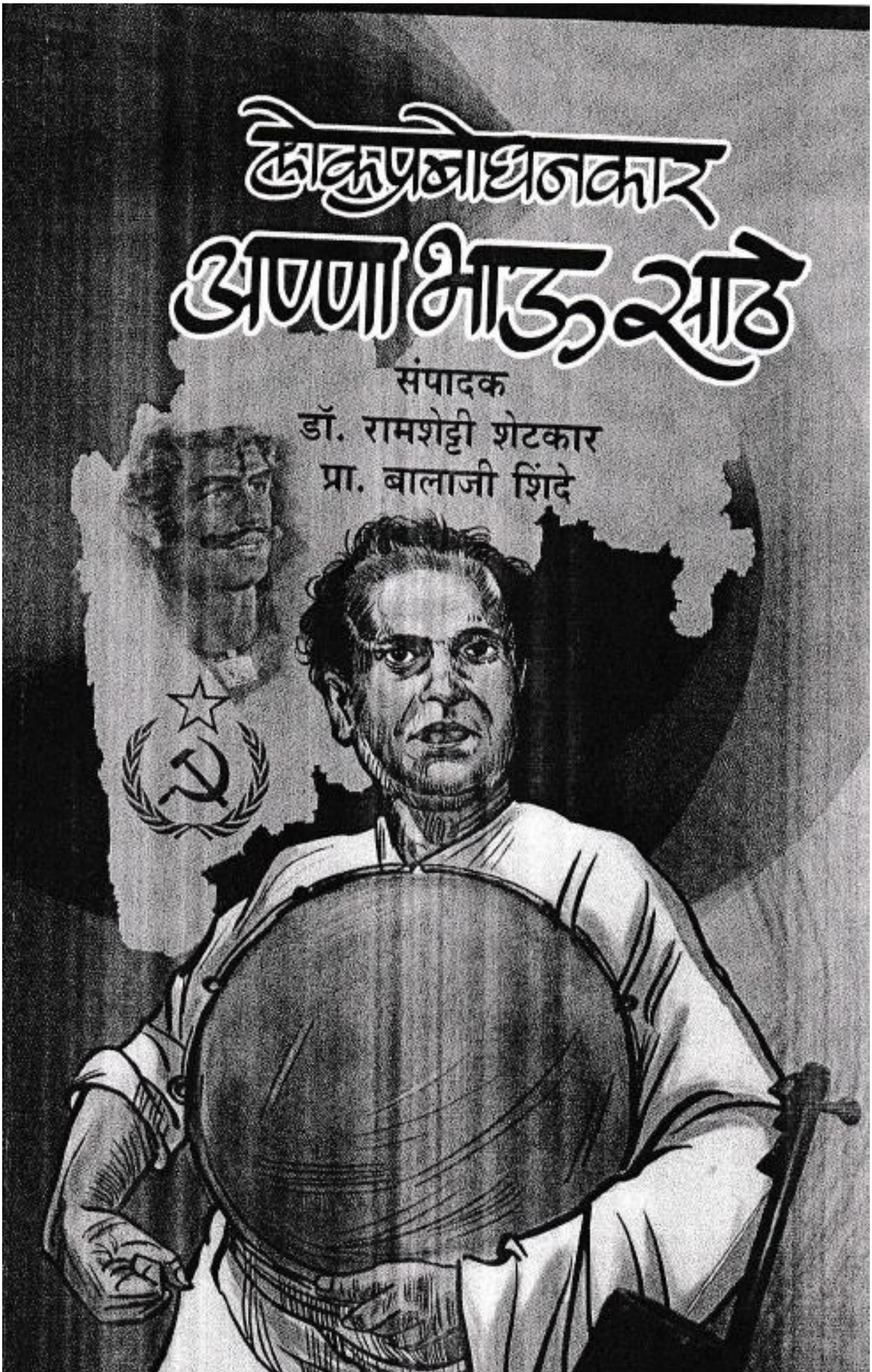
लोकप्रबोधनकार
अण्णा भाऊ साठे
संपादक
डॉ. रामशेट्टी शेटकार
प्रा. बालाजी शिंदे

Lokprabodhankar Anna Bhau Sathe
Editor : Dr. Ramshetti Shetkar,
Prof. Balaji Shinde

लोकप्रबोधनकार अण्णा भाऊ साठे
संपादक : डॉ. रामशेट्टी शेटकार,
प्रा. बालाजी शिंदे

Paper Back
ISBN 978-81-945948-2-6
E-Book
ISBN 978-81-945948-3-3

प्रभाकर पब्लिकेशन
३०४, विंग-सी, सिद्धीविनायक अपार्टमेंट,
सुतमील रोड, लातूर
मो. ८६००८८११२७, ८१४९१५३०१८

© सर्व हक्क
संपादकाधीन

प्रथमावृत्ती
१ जानेवारी २०२१
(अण्णा भाऊ साठे जन्मशताब्दीनिमित्त)

मुद्रक
आर्टी ऑफसेट, लातूर

अक्षर जुळवणी
रोहित टायपिंग सेंटर, लातूर

मुखपृष्ठ रेखाटन
शिवाजी हांडे

₹ - ३६०/-

*सूचना : या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा वापर इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी - फोटोकॉपिंग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकाच्या व संपादकाच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत. या ग्रंथातील लेखकांच्या मताशी संपादक, प्रकाशक, मुद्रक, वितरक सहमत असतीलच असे नाही.

४४.

अण्णा भाऊ साठे यांची शाहिरी आणि लोकनाट्य

डॉ. गजेंद्र रंदील

अण्णा भाऊ साठे २० व्या शतकाच्या मध्यावरचे मराठीतील एक प्रतिभावंत होत. कुठल्याही शाळेत वा महाविद्यालयात शिक्षण न घेता लावणी, पोवाडा, कविता, लोकनाट्य, प्रवासवर्णन, कथा, कादंबरी, चित्रपटकथा लिहून मराठी [illegible] घालणारे एक दलित लेखक म्हणून त्यांचे स्थान महत्त्वाचे आहे. कारण [illegible]न्या साहित्यातून दलित, शोषित, श्रमिक, कामगार, भटक्याविमुक्त जमातीचे [illegible] स्तवरित्या केले. म्हणूनच त्यांना पहिले दलित लेखक म्हणून त्यांच्याकडे पाहिले [illegible]णा भाऊ साठे प्रतिकूल परिस्थितीतून वर आले आणि त्यांनी आपल्या कथा, [illegible]पेक्षितांना नायक बनवून संकुचित संस्कृतीच्या ठेकेदारांना सोंगाडे बनवून [illegible] क्रांती केली. एवढेच नव्हे तर आपल्या साहित्यातून दलित जीवनाचे दर्शन तर [illegible]च, परंतु गावकुसाबाहेरील भटकंती करणाऱ्या समाजाला, समूहाला बोलते केले. [illegible]साहेब आंबेडकरांनी सुरू केलेल्या प्रबोधनात्मक चळवळीचा प्रभाव त्यांच्या [illegible] दिसतो.

लोककलेतून समाजप्रबोधन :

प्रतिभा आणि गुणवत्ता कोण्या एका विशिष्ट जातीची वा धर्माची मिरासदारी नसते, हे अण्णा भाऊंनी आपल्या वाणी, लेखणी आणि शाहिरीने सिद्ध करून [illegible] अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या साहित्यातून स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व, समानतेचे [illegible]डले. तसेच पोवाडा, लावणी, वगनाट्य, कथा, कादंबऱ्यांतून आपला जीव [illegible] म्हणूनच अण्णा भाऊंना क्रांतिकारी लेखक असे म्हटले जाते. अण्णा भाऊंनी [illegible]र्स, लेनिन, माओ, टॉलस्टॉय, मॅक्झिम गॉर्की, गौतम बुद्ध, महात्मा फुले, राजर्षी [illegible]राज आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर इत्यादी विचारवंतांच्या कार्यकर्तृत्वाचे, तत्त्वज्ञानाचे स्वतःच्या मनाशी अभ्यासपूर्ण चिंतन, मनन करून वास्तववादी [illegible] निर्माण केले. ग्रामीण, प्रादेशिक, दलित, शहरी जीवनाचे दर्शन त्यांनी साहित्यातून

घडविले. त्यांच्या साहित्याचे हिंदी, गुजराती, उडिया, बंगाली, तमिळी, मल्याळी या भारतीय भाषाबरोबरच रशियन, इंग्रजी, फ्रेंच अशा २७ जागतिक भाषांमध्ये अनुवाद झालेले आहेत. अण्णांनी लेखणीचे हत्यार बनवून पुरोगामी, विज्ञाननिष्ठ, स्त्रीवादी, लढाऊ आविष्काराचा दीपस्तंभ मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात उभा केला. मराठी साहित्यात संत, पंत कवितेनंतर शाहिरी कविता निर्माण झाली. संत आणि पंत कवितेपेक्षा शाहिरी कविता वेगळ्या स्वरूपाची होती. शाहिरी कवितेत लावणी आणि पोवाडा यांचा अंतर्भाव होतो. या दोन्हींना लोककला म्हणून मान्यता प्राप्त झालेली आहे. शाहिरीतील पोवाडा व लावणी ही समाजप्रबोधनासाठी महत्त्वाची मानले जाते. १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात महात्मा फुल्यांनी समाजप्रबोधन हे शाहिरी कवितेचे एक प्रमुख प्रयोजन मानले. तसेच शाहिरी कवितेने वैचारिक जाणीवजागृतीही केलेली आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांनी १९४४ साली 'लालबावटा' या कलापथकाची स्थापना करून क्रांतिकारी शाहिरीचा बुलंद आवाज महाराष्ट्रभरच नव्हे तर देशभर उठविला आणि तमाशाचा प्रश्न कादंबरीत मांडला. 'जो कलावंत जनतेची कदर करतो त्याची कदर जनता करते', हे अण्णा भाऊंचे कला व कलावंतांबद्दलचे सूत्र त्यांच्या प्रसिद्धीला कारक आहे. देश सुखी, समृद्ध नि सभ्य होऊन येथे समानता नांदावी यासाठी अविरत धडपड अण्णांनी केली. त्यांनी १९४० पासून शाहिरी रचनेस सुरूवात केली होती, त्यांच्या शाहिरीमध्ये नवपरिवर्तन होते. हे परिवर्तन करताना त्यांनी आशयाला अधिक महत्त्व दिले. पारंपरिक शाहिरीत बदल करताना त्यांनी गणेश स्तवनाऐवजी थोर पुरूषांना नमन केले आहे. दलितांतील पहिले शाहीर भाऊ फक्कड यांनीही अण्णा भाऊंच्या अगोदर गणेश स्तवन नाकारले होते, हीच परंपरा अण्णा भाऊंनी पुढे सुरू ठेवली.

'प्रथम मायभूच्या चरणा,
छत्रपती शिवबा चरणा
स्मरोनी गातो कवणा'

अण्णा भाऊ साठे यांनी क्रांतिवीरांना, हुतात्म्यांना, देशासाठी झिजणाऱ्या नररत्नांना नमन केले. तमाशाच्या प्रारंभी होणाऱ्या गणेश वंदनाला फाटा दिला आणि देवाऐवजी माणसाला वंदन करण्याची नवी प्रथा सुरू केली. शाहीर अमर शेख, शाहीर गव्हाणकर हे त्यांच्यासोबतच होते. त्यांनी १४ लोकनाट्ये, १० प्रसिद्ध पोवाडे लिहिले. या आपल्या काव्यातून व पोवाड्यांतून अनेक सामाजिक, राजकीय प्रश्नांना, राष्ट्रीय - आंतरराष्ट्रीय

... वाचा फोडण्याचे महान कार्य केले आहे. अण्णा भाऊंची लोकनाट्य प्रेक्षकांना ... स्तवाच्या दृष्टीने ही लोकनाट्य महत्त्वपूर्ण आहेत.

...चे इलेक्शन :

हे अण्णा भाऊंचे लोकनाट्य १९४६ साली सादर झाले. या लोकनाट्यामध्ये ... वार्षिक निवडणुकीसाठी सारे पक्ष कसे तयार असतात आणि प्रत्येक पक्षांनी ... उमेदवार कसे निश्चित केलेले आहेत, त्याचे वास्तव चित्रण आहे. काही ... स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेतलेले आहेत, तर काही पैशाच्या जोरावर भाग घेतलेले ... म्हणजेच, काही पैशाच्या जोरावर प्रतिष्ठेसाठी उभे आहेत. त्यांना देशसेवा, ... गजे काय याची जरासुद्धा कल्पना नाही. कॉंग्रेस व कम्युनिस्ट पक्षाचे उमेदवार ... त्यात अण्णा भाऊंनी कम्युनिस्ट पक्षाचा प्रचार केलेला दिसून येतो.

...शीर :

...या लोकनाट्यात अण्णा भाऊंनी तत्कालीन निवडणुकीनंतरच्या परिस्थितीचे ... आहे. या लोकनाट्यात धोंडी मगरचंदाचे हितसंबंध जोपासण्यासाठी मिल ... कामगारांचा संप बेकायदेशीर ठरवितो व त्यांच्या न्याय हक्कांना डावलतो. परंतु ... ना संप उग्र करतात, तेव्हा मिल मालक त्यांच्या मागण्या मान्य करतात. ... फाईदार धावती रचना, अचूक शब्दनिवड, मांडणीतील वेग आणि निर्णायकता ... च्या लेखनीचे महत्त्वच वेगळे आहे.

...णूक :

या लोकनाट्यात अण्णा भाऊंनी मुंबईतल्या कामगारांच्या चाळ जीवनाची दुरावस्था ... केली आहे. त्याचबरोबर समाजवादी व कमुनिस्ट यांच्या कार्यपद्धतीतील फरक ... साठी वर्गाची निर्मिती झालेली आहे. मुंबईच्या राजकारणात झोपडपट्टी आणि ... वस्तीत आपले वर्चस्व निर्माण करण्यासाठी चाललेली धडपड, त्यातून निर्माण ... प्रश्न सोडविण्यासाठी उपासे हे पात्र मूक मोर्चा काढू असा सल्ला देतो. परंतु विष्णू ... महाल संघर्ष करून आपला प्रश्न तडीस नेतो असे वर्णन आले आहे.

... चोर :

या लोकनाट्यात सुरूवातीला खुदलापूर येथील भोलाराम सावकाराची स्वार्थी ... स्पष्ट होते. सत्तेसाठी लालसावलेले लोक कशी आश्वासने देतात, याचे दर्शन यातून ... घते. तसेच या लोकनाट्यातून शोषक-शोषित, पीडित व भोळीभाबडी जनता, त्यांना

लुबाडणारे लबाड सत्ताधीश, व्यापारी, भांडवलदार, त्यांनी दिलेली खोटी आश्वा
वर्गसंघर्ष असे सर्व विषय अण्णा भाऊंनी हाताळलेले आहेत.

देशभक्त घोटाळे : हे लोकनाट्य १९४६ साली लिहिले आहे. या लोकनाट
कॉंग्रेस पक्षाचे एक नेते श्री. घोटाळे यांच्यावर ताशेरे ओढलेले आहेत. हे पात्र पाखंडी, ढ
वर्गबंदी आणि स्वार्थी असे आहे. अण्णा भाऊंची लोकनाट्य ही दंतकथा, पुराण
ऐतिहासिक कथा व महाराष्ट्रातील लोकप्रिय प्रेमकथांवर आधारलेली आहेत. अ
भाऊंच्या पूर्वीची जुनी वगनाट्ये नलदमयंती, हरिश्चंद्र-तारामती यांच्या कथांवर आधा
होती.

माझी मुंबई : अण्णा भाऊंनी १९४८ साली हे लोकनाट्य भाषावार प्रांतरच
प्रश्नांच्या पार्श्वभूमीवर लिहिलेले आहे. यातून संयुक्त महाराष्ट्र निर्मितीपूर्व चळव
सुरूवातीचा काळ उभा केला आहे.

अशा प्रकारे अण्णा भाऊंची शाहिरी ही मुळात प्रबोधनासाठी अस्तित्वात आ
आहे. त्यांनी समाजप्रबोधनासाठीच लोकनाट्याचा आधार घेतलेला दिसून येतो. अण्
वगनाट्याची निर्मिती करून त्यांना 'नवेतमाशे' असे नामाभिधान दिले. याचबरोबर अ
भाऊंनी आपल्या लेखणीतून शब्दसामर्थ्याची झलक दाखवत मराठी साहित्यात मोलाची
घातली आहे, असे आपणास म्हणता येईल.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. अण्णा भाऊ साठे शाहीर, पाटकर अरविंद, मनोविकास प्रकाशन, मुंबई, दुसरी आ
१९८५

२. अण्णा भाऊ साठे, समाजविचार आणि साहित्य विवेचन, गुरव बाबुराव, लोकवाङ्मय
मुंबई, चौ. आ., डिसेंबर २०१०

३. पारंपरिक मराठी तमाशा आणि आधुनिक वगनाट्य, शिंदे विश्वनाथ, प्रतिमा प्रकाशन
प्र. आ., १९९४

४. साहित्यसम्राट अण्णा भाऊ साठे, मा. ह. लांडगे, निर्मल प्रकाशन, नांदेड, १७ मार्च

५. अण्णा भाऊ साठे साहित्य दर्शन, वानखेडे चंद्रकांत, संकेत प्रकाशन, नागपूर २००७

६. सत्यशोधक अण्णा भाऊ साठे, बहुजनांचे कैवारी, संपादक डॉ. मनिषा पाटील,
महापुरे, कृष्णा आगे, शौर्य पब्लिकेशन कपिल नगर, लातूर - १ ऑक्टोबर २०१८

७. स्वातंत्र्य समता आणि आंबेडकरवाद, वानखेडे चंद्रकांत, सुधीर प्रकाशन, मुंबई.

❖ ❖ ❖